

سوال

توحید به چه معناست و بر چند نوع است؟

پاسخ مفصل

الحمدلله.

توحید در لغت عرب، مصدر فعل **وَاحِدٌ، يُوحِدُ** است و شخص اگر الله را به یگانگی بشناسد و او را از هر گونه شریک یا مشابهی در ذات یا صفاتش یگانه بداند را موحد می‌نامند.

عرب، تنها را واحد و احد و وحید می‌نامد. الله متعال نیز واحد است یعنی در هر حال از داشتن همانند، تنها است، بنابراین توحید یعنی علم به یگانگی و بی‌نظیر بودن الله است، و هر کس الله را به این صورت نشناسد یا او را واحد و بی‌شریک توصیف نکند، موحد نیست.

تعریف اصطلاحی توحید چنین است: یگانه دانستن الله در ویژگی‌های [مربوط به] الوهیت و ربوبیت و نام‌ها و صفات. همین‌طور می‌توان آن را اینگونه نیز تعریف کرد: اعتقاد به اینکه الله در ربوبیت و الوهیت و نام‌ها و صفاتش یگانه و بی‌شریک است.

استفاده از این اصطلاح (توحید) یا یکی از مشتقات آن برای اشاره به این معنی، در کتاب و سنت ثابت است، از جمله:

خداوند متعال می‌فرماید: **قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ...** [اخلاص/ ۱] (بگو اوست الله یگانه).

و می‌فرماید: **وَالْهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ** [بقره/ ۱۶۳] (و معبود شما معبود یگانه‌ای است که جز او هیچ معبودی به حق نیست [و اوست] رحمان مهربان).

و می‌فرماید: **لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثُ ثَلَاثٍ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ** [مائده/ ۷۳] (کسانی که گفتند الله سومین سه [خدا] است قطعا کافر شده‌اند، و حال آنکه هیچ معبودی به حق جز الله یکتا نیست و اگر از آنچه می‌گویند باز نایستند به کافران ایشان عذابی دردناک خواهد رسید)، و آیات در این معنی بسیار است.

در صحیح بخاری (۷۳۷۲) و مسلم (۱۹) از ابن عباس - رضی الله عنهما - آمده است که گفت: هنگامی که رسول الله ﷺ معاذ بن جبل را به سوی اهل یمن فرستاد به او فرمود: تو به نزد قومی از اهل کتاب می‌روی؛ پس نخستین چیزی که آنان را به سوی دعوت می‌کنی این باشد که الله متعال را یگانه بدانند، هرگاه آن را دانستند [و پذیرفتند] به آنان بگو خداوند پنج نماز را در شبانه روز برایشان فرض نموده، و هرگاه آن را دانستند آگاهشان کن که الله زکاتی را بر اموالشان فرض کرده که از ثروتمند آن‌ها گرفته می‌شود و به فقیرشان بازگردانده می‌شود؛ پس هرگاه به آن اقرار کردند، از ایشان بگیر و از اموال با ارزش آنان دوری گزین.

و در صحیح مسلم (۱۶) از ابن عمر - رضی الله عنهما - از پیامبر ﷺ روایت است که فرمود: اسلام بر پنج [رکن] بنا شده است: بر توحید الله و برپا داشتن نماز و دادن زکات و روزهی رمضان و حج.

منظور از توحید در همه‌ی این نصوص محقق ساختن معنای شهادت **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ و مُحَمَّدًا رَسُولَ اللَّهِ** است که حقیقت دین اسلام است؛ دینی که خداوند پیامبرش محمد ﷺ را برای آن مبعوث نمود؛ زیرا این کلمات و اصطلاحات (یعنی توحید و شهادتین) در کتاب و سنت به صورت مترادف یکدیگر یا به جای هم مورد استفاده قرار گرفته‌اند، مثلاً در برخی از الفاظ حدیث معاذ آمده است: تو به نزد قومی از اهل کتاب خواهی رفت؛ پس هرگاه به نزدشان رفتی آنان را به این دعوت کن که گواهی دهند معبودی به حق جز الله نیست و اینکه محمد فرستاده‌ی الله است به روایت بخاری (۱۴۹۶).

و در روایت دیگری از حدیث ابن عمر آمده که رسول الله ﷺ فرمودند: اسلام بر پنج [اصل] بنا شده: گواهی دادن به اینکه معبودی به حق جز الله نیست و اینکه محمد بنده و پیامبر اوست به روایت مسلم (۱۶).

این نشان می‌دهد که توحید، حقیقت شهادت **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ و مُحَمَّدًا رَسُولَ اللَّهِ** است و این همان اسلامی است که الله برای آن پیامبرش را به سوی انسان‌ها و جنیان فرستاد و از هیچ‌کس دینی جز آن نمی‌پذیرد.

الله متعال می‌فرماید: **إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ** [آل عمران/ ۱۹] (همانا دین [مورد قبول] نزد الله، اسلام است).

و فرموده است: **وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ** [آل عمران/ ۸۵] (و هر که جز اسلام دینی [دیگر] جوید هرگز از وی پذیرفته نشود و وی در آخرت از زیانکاران است).

پس از این باید بدانیم که علما توحید را به سه بخش تقسیم کرده‌اند:

توحید ربوبیت، و توحید الوهیت، و توحید نام‌ها و صفات.

توحید ربوبیت یعنی: یگانه دانستن الله در کارهای او مانند خلقت و ملک و تدبیر و زنده کردن و میراندن و مانند آن.

ادله‌ی این توحید در کتاب و سنت، بسیار است که می‌توانید برای مطالعه‌ی بیشتر درباره‌ی به سوال شماره‌ی (۱۳۵۳۲) مراجعه نمایید.

بنابراین کسی که معتقد به آفریننده‌ی دیگری باشد، یا برای این جهان مالک و متصرفی جز الله قائل باشد این توحید را رعایت نکرده و به الله کفر ورزیده است.

کفار نخست به طور اجمالی این توحید را قبول داشتند، هر چند مخالف برخی تفاسیل آن بودند. درباره‌ی اینکه آنان این توحید را اجمالاً قبول داشتند، آیات بسیار وارد شده از جمله:

الله متعال می‌فرماید: وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ [عنکبوت: ۶۱] (و اگر از آنان بپرسی چه کسی آسمان‌ها و زمین را آفریده و خورشید و ماه را رام کرده است، خواهند گفت: الله؛ پس چگونه [از حق] بازگردانیده می‌شوند؟!).

و می‌فرماید: وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ [عنکبوت/ ۶۳] (و اگر از آنان بپرسی چه کسی از آسمان آبی فرو فرستاده و زمین را پس از مرگش به وسیله‌ی آن زنده گردانیده است حتما خواهند گفت: الله؛ بگو: ستایش از آن الله است، با این همه بیشترشان نمی‌اندیشند).

و می‌فرماید: وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ [زخرف/ ۸۷] (و اگر از آنان بپرسی چه کسی آنان را خلق کرده، مسلماً خواهند گفت: الله؛ پس چگونه [از حقیقت] بازگردانیده می‌شوند؟!).

این آیات بیانگر این است که کافران اعتراف داشتند الله متعال خالق و مالک و تدبیرگر امور هستی است، اما با این وجود در عبادت او شرک آوردند که این نشان دهنده‌ی ظلم بسیار بزرگ آنان و دروغ زشت و عقل سست‌شان است. زیرا کسی که چنین صفاتی را دارد و چنین کارهایی را انجام داده شایسته‌ی این است که به تنهایی عبادت شود و کسی در این عبادت با او شریک قرار داده نشود. پروردگار متعال از شرکِ آنان پاک و منزّه است.

بر این اساس، کسی که به توحید ربوبیت به شیوه‌ی صحیح اقرار نمود، باید حتماً به توحید الوهیت (توحید عبادت) نیز اقرار نماید.

توحید الوهیت یعنی: یگانه ساختن الله تعالی در انجام انواع عبادات آشکار و پنهانِ قولی و عملی، و نفی عبادت هر چه جز او، چنانکه پروردگار متعال می‌فرماید: وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ [اسراء/ ۲۳] (و پروردگار تو مقرر کرد که او را نپرستید). و می‌فرماید: وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا [نساء/ ۳۶] (و الله را بپرستید و چیزی را با او شریک مگردانید). توحید الوهیت

را می‌توانید چنین تعریف کرد: توحید الله با کارهای بندگان.

این توحید را از آنجا توحید الوهیت نامیده‌اند که بر تألّه برای الله یعنی عبادتِ الله همراه با محبت و بزرگداشت، بنا شده است.

و آن را توحید عبادت نامیده‌اند زیرا بنده با ادای امر خداوند و دوری از آنچه وی نهی کرده عبادت او را انجام می‌هد.

این توحید را همچنین توحید طلب و قصد و اراده می‌نامند، زیرا بنده [ی حقیقی] هدف و قصد و اراده‌ای جز به دست آوردن خشنودی الله ندارد، پس الله را خالصانه عبادت می‌کند.

این همان توحیدی است که مردم در آن خلل ایجاد کرده‌اند و پیامبران برای بیان آن فرستاده شده و کتاب‌ها نازل گردیده و آفریدگان برای آن خلق شده‌اند و شریعت‌ها قرار داده شده، و خصومت میان پیامبران و اقوامشان بر سر این توحید بوده که در نتیجه معاندان هلاک شدند و مومنان نجات یافتند.

بنابراین هر کس که این توحید او اشکال داشته باشد به این صورت که عبادتی را برای غیر الله انجام دهد، از امت اسلام خارج شده و دچار فتنه گردیده و از راه راست گمراه شده است.

توحید اسماء و صفات یعنی: یگانه دانستن الله در نام‌ها و صفات وی؛ یعنی بنده معتقد باشد که الله در نام‌ها و صفات خود همانند ندارد. این توحید بر دو اساس بنا شده است:

نخست: اثبات؛ یعنی ثابت دانستن نام‌های نیک و صفات والایی که الله در کتابش یا پیامبرش □ برای او اثبات کرده است به طوری که لایق جلال و عظمت الله باشد، بدون آنکه معنای آن را تحریف یا تاویل کنیم یا حقایق آن را تعطیل نماییم یا سعی در شرح چگونگی آن داشته باشیم.

دوم: تنزیه؛ یعنی پاک دانستن الله از هرگونه عیب، و نفی هر صفتی از صفات نقص که وی از خود نفی کرده است. دلیل آن این سخن پروردگار متعال است که می‌فرماید: **ليس كمثله شيء وهو السميع البصير** (هیچ چیز همانند او نیست و او شنوا و بیناست). اینجا الله متعال همانند بودن خود را با بندگان نفی نموده و در عین حال صفات کمال را به طوری که شایسته‌اش هست برای خود اثبات نموده است.

مراجعه نمایید به: الحجة فی بیان المحجة (۳۰۵ / ۸) و لوامع الأنوار البهية (۵۷ / ۸).